

Maria Witek (BDZ Szczecin)
Waldemar Witek (ROBiDZ Szczecin)

ZESPOŁY FOLWARECZNE W KRAJOBRAZIE KULTUROWYM GMINY POLANÓW

Wstęp

Zespoły rezydencyjno-folwarczne stanowią jeden z głównych wyróżników w krajobrazie kulturowym Pomorza Zachodniego. Są także dominantami architektoniczno-krajobrazowymi w strukturze wsi. Naukowe zainteresowanie architekturą folwarczną (inwentarską, gospodarczą czy przemysłową)¹ pozostaje wszakże w cieniu badań, czy monografii dotyczących zabytkowych zespołów dworsko-parkowych. Można pokusić się o stwierdzenie, że jest to architektura „niedostrzegana” (Łęcki, Nowacki, Jakimowicz 1994), a tym samym niedoceniana i zapomniana, traktowana często jako „zło konieczne” towarzyszące zespołom rezydencjonalnym. A przecież tylko prawidłowo funkcjonujący i zarządzany folwark² mógł dostarczać ówczesnym właścicielom ziemskim odpowiednich środków do budowy okazałych pałaców czy założeń parkowo-ogrodowych.

XIX-wieczne przemiany gospodarcze, społeczne czy techniczne wprowadziły również wiele zmian w rolnictwie, szczególnie w sposobie gospodarowania, zarządzania oraz strukturze i kompozycji zabudowy folwarcznej. W owym czasie nastąpił wzrost produkcji roślinnej, rozwój hodowli bydła, koni i trzody (przy stopniowym ograniczaniu chowu owiec), a także rozwój przemysłu rolno-spożywczego. Powyższe uwarunkowania miały swoje odzwierciedlenie w ówczesnie kształtowanych zespołach folwarcznych, gdzie właściciele majątków wykazywali dużą dbałość zarówno o stronę użytkową budynków gospodarczych, jak również o wartości estetyczne, a także ład przestrzenny wokół swoich rezydencji. Zabudowa podwórzki gospodarczych czy dziedzińców przy dworach była komponowana

---

¹ Współcześnie problematyką zespołów folwarcznych zajmowali się, m.in.: Jarzewicz 1990, 1996; Kodym-Kozaczko 1993, 2006; Witek 2006, 2009 oraz Muzeum Narodowe Rolnictwa i Przemysłu Rolno-Spożywczego w Szreniawie (poprzez wydawane katalogi budownictwa folwarcznego).

² Folwark to duża posiadłość ziemska obejmująca grunty orne, łąki i pastwiska, wraz z przynależącymi do niej budynkami gospodarczymi, działająca w oparciu o pracowników najemnych (lub odrabiających pańszczyznę), a produkty rolne przeznaczone były głównie na zbytny.

według określonych standardów, a nawet poradników (np. Tiedeman 1898), ze szczególnym uwzględnieniem form zgeometryzowanych, z osiami widokowymi. Z kolei w budownictwie folwarcznym zmiany dotyczyły: 1) zapotrzebowania na wielkokubaturowe budynki inwentarsko-magazynowe o określonych konstrukcjach; 2) zaniku drewnianego budulca i zastępowania go trwalszym materiałem, jak kamień i cegła (a od końca XIX wieku żeliwo, stal, beton); 3) wzrostu znaczenia wystroju architektonicznego, które było zgodne z ogólnymi trendami w architekturze.

1. Majątki ziemskie w gminie Polanów

Gmina Polanów, w obecnych granicach administracyjnych, położona jest na Wysoczyźnie Polanowskiej, przeciętej – w układzie południkowym – doliną rzeki Grabowy. Obszar ten charakteryzuje się urozmaiconą rzeźbą terenu z licznymi wyniesieniami (Święte Góry Polanowskie) i blisko 52 % zalesieniem, głównie we wschodniej części gminy, wzdłuż rzeki Grabowy. Zachodnia część gminy tworzy szeroką enklawę o charakterze rolniczym, otoczoną lasami.

Powyższe uwarunkowania geograficzno-przyrodnicze miały zasadniczy wpływ na rozwój osadnictwa na tym obszarze. W okresie średniowiecza wsie lokowano na terenach o potencjalnie dogodnych warunkach rolniczych, np.: Bukowo (*Buckow*, *Wendisch Buckow*), Cetuń (*Zetthun*), Dadzewo (*Datzow*), Garbno (*Gerbin*), Kościernica (*Kösternitz*) lub w sąsiedztwie historycznych traktów czy rzek, np.: Krąg (*Krangen*), Rzeczyca (*Reetz*), Wielin (*Vellin*). W owym czasie znaczne działy w tych wsiach należały do kilku rodów rycerskich: Cumberow (Bożenice – *Bosens*, Komorowo – *Kummerow*), von Glasenapp (Cetuń, Dadzewo, Garbno, Naclaw – *Natzlaff*), von Lettow (Chocimino – *Gutzmin*, Rzeczyca), von Natzmer (Wielin), von Podewils (Kraż) oraz – przejściowo – do zakonu joannitów i biskupstwa kamieńskiego (Dadzewo) czy klasztoru norbertanek w Słupsku (Bukowo). Ówczesne wsie miały założenia placowe (głównie owalnice), ulicowo-placowe lub w formie prostych (może raczej krótkich) ulicówek.

W kolejnych stuleciach stopniowo powiększały się włości rycerskie i rozwijała się gospodarka folwarczna oparta na pańszczyźnie. Lokowano nowe wsie czy osady folwarczne, które należały do wspomnianych rodów szlacheckich, np.: Rochowo (*Rochow*) – von Lettow i von Glasenapp, Świerczyna (*Schwarzin*) – von Podewils, Wietrzno (*Vettrin*) – von Glasenapp.

W XIX wieku po reformie uwłaszczeniowej nastąpił dynamiczny rozwój gospodarki folwarcznej w oparciu o siłę najemną oraz proces kształtowania się dużych zespołów (podwórzy) folwarcznych, których elementy przetrwały do czasów współczesnych. Liczne zmiany własnościowe wynikały z ogólnych praw rynkowych lub wiązały się z łączeniem

majątków w ramach koligacji rodzinnych. Dominującą pozycję własnościową zachowały wyżej opisane rody, a pojedyncze wsie – majątki przeszły w ręce rodzin: von Ramin (Cetuń), von Senden (Garbno, Naclaw), von Drosedow (Kościernica), von Below i von Schwerin-Putzar (Wietrzno), von Clare-Bauhoben (Wielin) i von Rieppenhausen (Krąg). Od połowy XIX wieku powstawały nowe folwarki, zakładane na tzw. surowym korzeniu, w ramach starych majątków, np.: Domachowo (*Hansen*) – należące do Bukowa, Krytno (*Kritten*) – w majątku Sowno, Nadbór (*Nadebahr*) – w kluczu Naclaw oraz na gruntach miasta Polanowa – np. Gilewo (*Wilhelmshof*).

W końcu XIX wieku (*Güter Adressbuch für die Provinz Pommern 1898*) dziewięć majątków na obszarze obecnej gminy Polanów miało powyżej 1000 ha ziemi; a do największych należały: Naclaw (z Dadzewem, Nadbórem i Karlottą) – około 2500 ha, Kościernica – 2660 ha, Krąg – 1760 ha i Chocimino – około 1500 ha. Dominowały grunty orne z uprawami zbóż i roślin okopowych, ale znaczną część posiadłości ziemskich stanowiły lasy. Do drugiej połowy XIX wieku hodowla opierała się chowie owiec, a z czasem nastąpił znaczny wzrost hodowli krów i nierogacizny (Stępiński 2000). W wielu majątkach działały gorzelnie, młyny, tartaki, huty szkła czy cegielnie, pracujące na miejscowe potrzeby inwestycyjne.

W pierwszej połowie XX wieku w strukturze własności ziemskiej (*Güter Adressbuch für die Provinz Pommern 1928*) na obszarze obecnej gminy Polanów można zaobserwować kilka charakterystycznych zjawisk i procesów. Przede wszystkim dobra te stanowiły przedmiot obrotu handlowego, stąd częste zmiany właścicieli i powoływanie dzierżawców czy administratorów w majątkach lub folwarkach. Nowymi właścicielami byli zarówno przedstawiciele nowych rodów szlacheckich, np. von Osten-Fabeck (Chocimino), jak osoby prywatne związane instytucjami finansowymi (Kościernica – bankier Basler z Belgii, Świerczyna – Bank Ziemski z Berlina), handlem (Rzeczyca Mała – kupiec Dahle z Polanowa) czy w ramach przedsiębiorstw (Komorowo – Pomorska Spółka Uprawowa). W latach 30. XX wieku dwa majątki (Krąg i Sowno z folwarkiem Krytno) zostały rozparcelowane, a ziemie na nowo zagospodarowane w ramach tzw. kolonizacji wewnętrznej. Właściciele majątku w Krągu (von Rieppenhausen) zachowali rezydencję z 14 ha ziemi i cały kompleks leśny, liczący około 700 ha. Na rozparcelowanych 387 ha osadzono 27 kolonistów, w tym dawnych robotników folwarcznych.

W ówczesnej strukturze rolnej dominowała produkcja zbóż i roślin okopowych, a w inwentarzu hodowla bydła i trzody chlewnej. Ponadto niektóre majątki (lub folwarki) wyspecjalizowały się w określonej produkcji, np. uprawie ziemniaków sadzeniaków (Bożenice) czy traw nasiennych (Domachowo). Nadal ważną rolę w działalności majątków,

odgrywała planowa gospodarka leśna, stąd rozbudowana struktura administracji leśnej z leśnicówkami i osadami robotników leśnych, a także przemysłem (drzewnym?) związanym z przerobem drewna.

Tak ukształtowana struktura własności ziemskiej przetrwała do 1939 roku. W owym czasie na obecnym obszarze gminy Polanów występowało około 30 zespołów rezydencyjno-parkowo-folwarcznych lub założeń folwarcznych. W czasie II wojny światowej niektóre majątki wykorzystywały w pracy robotników przymusowych lub jeńców (np. Komorowo).

W 1945 roku po przejściu frontu wiele zespołów pofolwarcznych zostało „automatycznie” przejętych przez wojska radzieckie. Ich produkcja zaspokajała potrzeby aprowizacyjne armii, a po zakończeniu wojny utrzymywała stacjonujące oddziały. W kilku majątkach radziecka administracja wojskowa funkcjonowała do 1949–1950 roku (np. Bożenice, Komorowo, Krytno, Naclaw, Rzeczyca Wielka, Wielin), a siłę najemną stanowiła także ludność niemiecka, np. Naclaw, w którym działała szkoła niemiecka. W sensie formalnym wszystkie majątki – jako „porzucone dobro poniemieckie” – zostały upaństwowione i były zarządzane przez Państwowe Nieruchomości Ziemskie.

W 1949 roku utworzono Państwowe Gospodarstwa Rolne, a największym zespołem na tym obszarze był PGR w Naclawiu, któremu podlegały okoliczne zespoły pofolwarczne. W latach 70. XX wieku część nieruchomości pofolwarcznych weszła w skład nowo utworzonych Państwowych Ośrodków Hodowli Zarodowej z dyrekcją w Świerczynie, w tym dawne majątki w: Bożenicach, Bukowie, Domachowie, Komorowie i Naclawiu. Zachowane rezydencje (dwory, pałace, zamek) przeznaczono na cele administracyjno-mieszkalne miejscowych gospodarstw rolnych, bądź zostały one zaadaptowane na potrzeby opieki społecznej (Cetuń), szkolno-wychowawcze (Świercze, Wietrzno) i szkoleniowo-wczasowe (Krag).

W 1991 roku całość państwowej gospodarki rolnej została przejęta przez Agencję Własności Rolnej Skarbu Państwa, a następnie przez Agencję Nieruchomości Rolnych. Obecnie większość nieruchomości ziemskich i zespołów pofolwarcznych jest dzierżawiona, m.in. przez: spółki (cywilne i z ograniczoną odpowiedzialnością), koła łowieckie (Garbno, Gilewo) lub stanowi własność prywatną (Komorowo, Rochowo, Rzeczyca Mała, Wielin).

Na obszarze obecnej gminy Polanów odnotowano i udokumentowano 12 założeń rezydencyjno-parkowych (Kępińska 1988; Jakimowicz 1956; Winter 1974; Szalewska, Maciejewska, Uciechowski 1975; Engel 1976) i 19 zespołów folwarcznych³, w tym z obiektami wpisanymi do rejestru zabytków (rezydencje i parki). W wyniku zmian

---

³ Karty ewidencyjne zabytków architektury i budownictwa zespołów folwarcznych w archiwum WUOZ, Delegatura w Koszalinie.

geopolitycznych, gospodarczych i technologicznych wiele zespołów zabudowy folwarczej uległo dekompozycji (np. Cetuń, Komorowo, Krytno), modernizacji (np. Wietrzno), a nawet zniszczeniu (np. Rzeczyca Mała). Tylko pojedyncze zespoły folwarczne (np. Dadzewo, Domachowo, Naclaw, Rochowo, Świerczyna) lub obiekty w ramach podwórzycy gospodarczych (np. Bożenice, Chocimino, Garbno, Gilewo, Kościenica, Wietrzno) są użytkowane zgodnie z pierwotnym przeznaczeniem. W całości natomiast użytkowane są (zamieszkałe) domy robotników folwarcznych.

Większość, zachowanych obiektów rezydencjonalnych (6 dworów i 5 pałaców) wzniesiono w XIX wieku i przebudowano w pierwszej połowie XX wieku. Są to budynki o neostylowych lub eklektycznych formach architektonicznych. Na uwagę zasługuje zespół zamkowy w Krągu, o XIV-wiecznej metryce, z renesansową formą z 1580 roku (i późniejszymi nawarstwieniami), zaadaptowany na cele hotelowe („Hotel Podewils – Krąg”).

2. Analiza układów przestrzennych

W sensie historyczno-przestrzennym majątki polanowskie w większości zostały wkomponowane w dawne średniowieczne wsie placowe (np. Chocimino, Garbno, Kościenica, Rzeczyca, Wielin, Żydowo) i ulicowe (np. Cetuń, Komorowo, Krąg, Naclaw), stanowiąc dominantę tych układów ruralistycznych. Z reguły zespoły rezydencyjno-folwarczne lokowane były na obrzeżach tych układów, zachowując pierwotną kompozycję wsi, ale w kilku przypadkach majątki zostały „wpisane” w historyczną strukturę przestrzenną, przez co doszło do znacznych przekształceń, np. w Bukowie i Świerczynie. Z kolei nowe, głównie XIX-wieczne folwarki, zakładane były na miejscu wcześniejszych gospodarstw lub na tzw. surowym korzeniu i miały formę ulicówek folwarcznych (np. Dadzewo, Gilewo, Krytno, Wietrzno) lub jednodworczych folwarków (np. Karlota, Rzyszczewko, Szczerbin).

Zabudowa dawnych zespołów rezydencyjno-folwarcznych czy folwarcznych tworzy z reguły zwarte wnętrza architektoniczne o przemyślanych kompozycjach przestrzennych i osiach widokowych oraz kompleksowych rozwiązaniach użytkowych. Głównym wyznacznikiem kompozycji podwórza folwarcznego była funkcja tego wnętrza i poszczególnych budynków, dostosowana do profilu gospodarki majątku ziemskiego. Budynki charakteryzują się dużą różnorodnością form architektonicznych, skali oraz zastosowanej dekoracji i wystroju, często o niewielkiej wartości jednostkowej, tworzącej jednakże harmonijne zespoły lub wnętrza o cechach indywidualnych.

W polanowskich zespołach pofolwarcznych dominowały dwa typy kompozycji przestrzennej:

1) geometryczne (czworoboczne) – zamknięte, w kształcie prostokąta, z dworem i parkiem na osi oraz kolonią mieszkalną przy drodze dojazdowej do podwórza (np. Bożenice, Bukowo, Chocimino, Dadzewo, Rochowo);

2) geometryczne, w kształcie podkowy otwartej od strony drogi (np. Domachowo, Kościenica, Krytno, Wielin) z drugim (czworobocznym) podwórzem gospodarczym (np. Cetuń, Naclaw, Rzeczyca Wielka, Świerczyna) oraz koloniami mieszkalnymi dla robotników rolnych przy drogach wiejskich.

Kształt dziedzińca folwarcznego określały również uwarunkowania topograficzne oraz komunikacyjne, stąd np. w Bożenicy, Chocimiu czy Kościernicy podwórza miały formę trapezową lub wieloboczną.

Zespoły zabudowy gospodarczej zostały zakomponowane według powtarzalnych schematów, które sprowadzały się do następującej zasady: wzdłuż jednego boku podwórza lokowane były budynki o charakterze inwentarskim (bliżej dworu stajnie, a dalej obory, chlewnie), a po przeciwległej stronie znajdował się ciąg budynków magazynowych, w tym stodoły zamykające podwórze od strony drogi wiejskiej z bezpośrednimi przejazdami przez stodołne klepiska. Uzupełnieniem podwórza były rządówki, wolnostojące gorzelnie, budynki zaplecza technicznego oraz mała architektura – wagi, trafostacje, silosy.

Dodatkowe podwórza gospodarcze lokowane były na obrzeżach wsi, przy drogach polnych, a zabudowę stanowiły owczarnie z wybiegami, stodoły, budynki magazynowe, wiaty. W Świerczynie były dwa, przyległe do siebie podwórza folwarczne: w obrębie głównego dziedzińca (z dworem) znajdowały się stajnie, obory, stodoły, zaś na drugim podwórzcu – rządówka, gorzelnia, obora, kuźnia, stolarnia, wiaty na maszyny. Poza wsią, przy drogach polnych budowano drewniane stodoły polne. W Chocimiu przy jeziorze ulokowany był tartak z wodną infrastrukturą techniczną – przepusty, przepompownia.

Kolonie mieszkalne dla robotników folwarcznych stanowiły z reguły zwarte, liniowe ciągi zabudowy, rozlokowane po obu stronach drogi wiejskiej, złożone z wielorodzinnych domów i budynków gospodarczych. Poza podwórzami lokowane były inne budynki mieszkalne, np. domy leśniczego (Bożenice, Domachowo, Krąg, Naclaw), urzędników folwarcznych (Cetuń); ogrodnika (Komorowo); obiekty wiejskiej infrastruktury, np. szkoły (Dadzewo, Naclaw, Rzeczyca Wielka) i gospody (Naclaw).

3. Typologia zabudowy folwarczej

Zabudowa folwarczna składała się z następujących grup budynków:

- 1) budynki inwentarskie,
- 2) budynki magazynowo-składowe,

- 3) budynki przemysłowe / zaplecza technicznego,
- 4) budynki mieszkalne.

Na terenie gminy Polanów w zabudowie pofolwarczej (gospodarczej) odnotowano⁴ obiekty wzniesione w okresie od pierwszej połowy XIX do drugiej ćwierci XX wieku (dominują budynki z początku XX wieku oraz z lat 20. i 30. XX wieku.), murowane (ceglane lub kamienno-ceglane) i sporadycznie ryglowe lub drewniane, o regularnych kompozycjach elewacji, z elementami dekoracji architektonicznej (ceglane gzymsy, opaski i lizeny) oraz ozdobnie rozwiązanymi szczytami, w których umieszczono datowniki i inicjały właściciela majątku. Budynki te cechuje solidność rzemiosła budowlanego (konstrukcji i wykończenia) z wykorzystaniem naturalnych walorów budulca i starannie opracowanymi elewacjami. Cechą charakterystyczną budynków gospodarczych jest modularność wynikająca z powtarzalnej konstrukcji dostosowanej do funkcji obiektu, a w wypadku domów segmentowość, związana z powtarzalnymi (symetrycznymi) planami poszczególnych mieszkań.

3.1. Budynki inwentarskie

W zabudowie podwórzny folwarcznych budynki inwentarskie stanowią jeden z głównych komponentów struktury przestrzennej. Obiekty te na przestrzeni lat ulegały przekształceniom i modernizacji, głównie w zakresie zmiany (ulepszenia) funkcji i dostosowania do aktualnego profilu gospodarczego. W tej kategorii dominującym typem są budynki dla bydła, tj. obory, cielętniki, jałowniki i bukaciarnie (w tym ze składowymi, magazynowymi) poddaszami. Inne obiekty inwentarskie to: budynki wielofunkcyjne, stajnie, chlewnie i owczarnie, wtórnie zaadaptowane do innych funkcji. Po 1945 roku (i współcześnie) wiele obiektów przystosowano do nowych funkcji, np. magazynowych (Dadzewo), hodowlanych (Domachowo) czy warsztatowych (Garbno).

O b o r y

Rozwój hodowli bydła w XIX wieku umożliwiły przede wszystkim reformy agrarne oraz znaczne zapotrzebowanie na przetwory mięsne w wyniku wzrostu demograficznego. W tym okresie upowszechniano rośliny pastewne stosowane do chowu zwierząt w budynkach zamkniętych oraz systematycznie dbano o uszlachetnianie ras i higienę zwierząt. Jednak do lat 70. XIX wieku hodowla bydła pozostawała w cieniu owczarstwa.

---

⁴ Opis obiektów na podstawie wizji lokalnej oraz w oparciu o karty ewidencyjne zabytków architektury i budownictwa budynków i zespołów folwarcznych opracowanych w latach 1997–1999 przez: A. Jełowicki, J. Kaczurba, T. Palacz, A. Pryszczewski i J. Skworz (archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków, Delegatura w Koszalinie).

Obory są to obiekty wielkokubaturowe, przeznaczone do hodowli towarowej w warunkach zamkniętych, o wielofunkcyjnym układzie wnętrza. Budynki zwykle założone są na planie prostokąta, parterowe, z wysokim poddaszem składowym, podwyższonym o ściankę kolankową, a także z dodatkowymi kondygnacjami mieszczącymi spichlerze, magazyny (np. Cetuń, Garbno, Świerczyna); nakryte dachami dwuspadowymi. Najstarsze budynki datowane są na połowę XIX wieku (Krytno), a największą grupę stanowią obiekty z przełomu XIX/XX wieku (np. Garbno – 1893) i z lat 20. XX wieku (np. Cetuń, Wielin). Budynki wzniesione są z cegły ceramicznej, sporadycznie tynkowane lub bielone; obora w Cetuniu z pustaków, obora w Krytnie o konstrukcji kamienno-ceglanej (pierwotna owczarnia po przebudowie), obora w Wielinie o ścianach ceglano-drewnianych. Elewacje odznaczają się regularnymi podziałami wyznaczonymi przez naprzemienny rytm drzwi i okien, z wyłazami na poddasze. Dekorowane są gzymsami nadotworowymi i międzykondygnacyjnymi; w szczytach sporadycznie występują datowniki (np. Garbno – 1893 i 1927).

Układ wnętrza charakteryzuje się poprzecznym układem stanowisk inwentarskich, rozdzielonych korytarzami gnojowymi i żłobami, z gankami paszowymi wzdłuż ścian długich; w szczytach budynków lub w przybudówkach umieszczone są paszarnie, zlewnie mleka i pomieszczenia socjalno-sanitarne. Konstrukcja wewnętrzna zaakcentowana została dwoma lub trzema rzędami metalowych słupów, z odcinkowymi stropami na metalowych podciągach.

Oprócz obór dla krów mlecznych, sporadycznie zachowały się jałowniki (Garbno – 1927 rok) oraz cielętniki.

S t a j n i e

Jak wcześniej wspomnieliśmy stajnie, a zwłaszcza stajnie koni wyjazdowych, były lokowane w bezpośrednim sąsiedztwie dworu lub budynku rządcy. Konie do jazdy wierzchem lub w zaprzęgu stanowiły element prestiżu i dumy właścicieli majątków, stąd duża dbałość o zaplecze inwentarskie oraz fachową obsługę. Konie były również główną siłą pociągową do prac polowych, wspieraną przez woły, z czasem zastępowane przez maszyny rolnicze. Dawne stajnie pełniły również funkcje garażowo-warsztatowe.

W polanowskich zespołach pofolwarczych zachowało się kilka stajni, które po 1945 roku zostały w większości zaadaptowane na chlewnie (Domachowo) czy magazyny-warsztaty (Dadzewo, Gilewo, Naclaw, Rochowo). Niektóre znacznie przebudowano i zmodernizowano (np. Dadzewo, Gilewo). Są to budynki o łączonym programie użytkowym: na parterze kilka pomieszczeń inwentarskich, w tym z zapleczem technicznym (wozownia, stelmacharnia), na drugiej lub trzeciej kondygnacji umieszczano magazyny zbożowe lub

składy na siano. Stajnie wzniesiono w okresie od czwartej ćwierci XIX do pierwszej ćwierci XX wieku (Bożenice – 1888 rok, Domachowo 1899 rok). Były murowane z cegły ceramicznej, nietynkowane, z dekoracją architektoniczną w postaci gzymsów, lizen, obramień otworów okiennych i drzwiowych oraz z datownikami w szczytach. Stajnia z wozownią w Rochowie powstała na planie zbliżonym do litery „L”. To obiekt dwufazowy (połowa XIX wieku, przebudowana w latach 20. XX wieku) o kamiennych ścianach przyziemia oraz z drewnianą i odeskowaną ścianką kolankową.

C h l e w n i e

Od drugiej połowy XIX wieku datuje się rozwój towarowej hodowli trzody chlewnej, co wiązało się przede wszystkim ze wzrostem uprawy roślin pastewnych i okopowych oraz możliwością ich składowania.

Na obszarze gminy Polanów odnotowaliśmy kilka chlewni folwarcznych, przy czym część z nich to dawne stajnie, obory czy nawet owczarnie, które zostały zaadaptowane do nowych funkcji. Są to budynki parterowe nakryte dachami dwuspadowymi lub mansardowymi (Wietrzno), z obszernymi poddaszami składowymi, murowane z cegły ceramicznej, kamienno-ceglane (Dadzewo), z poprzecznym lub podłużnym (Naclaw) układem funkcjonalnym wnętrza.

O w c z a r n i e

Do połowy XIX wieku hodowla owiec stanowiła podstawową gałąź produkcji zwierzęcej w wielkoobszarowych majątkach ziemskich⁵. Pierwotnie dominowała hodowla owiec wełnistych, a od drugiej połowy XIX wieku, w wyniku zmiany koniunktury zbożowej i znacznego zapotrzebowania na mięso, zaczęto rozwijać hodowlę odmian mięsnych. XIX-wieczne (i starsze) owczarnie lokowane były na obrzeżach dziedzińców folwarcznych, przy drogach dojazdowych lub w obrębie drugich podwórz gospodarczych i miały formę architektoniczną zbliżoną do wyżej opisanych obór, przy czym wnętrza rozplanowane było w układzie wzdłużnym.

Na obszarze gminy Polanów nie zachowały się pierwotne owczarnie. Większość z nich już w pierwszej połowie XX wieku zostało zaadaptowanych na obory lub chlewnie (np. Krytno).

3.2. Budynki magazynowo-składowe

---

⁵ Porównaj dane statystyczne zawarte w *Güter Adressbuch für die Provinz Pommern*, Leipzig 1892, 1914, 1920, 1928, 1939.

Produkcja zbóż stanowiła jeden z głównych kierunków w gospodarce folwarków polanowskich, a systematyczny wzrost plonów wymagał odpowiednich budynków magazynowo-składowych. Praktycznie każdy budynek inwentarski lub gospodarczy miał obszerne poddasze do magazynowania zboża lub suchej paszy.

Spichlerze

W polanowskich zespołach pofolwarczych odnotowano kilka oryginalnych spichlerzy, wzniesionych w okresie od czwartej ćwierci XIX do drugiej ćwierci XX wieku (np. Chocimino, Dadzewo, Domachowo, Rzeczyca Wielka, Wielin). Najstarszy spichlerz zachował się w Dadzewie (1870 rok), a najmłodszy (z 1938 roku) znajduje się w Chociminie. Są to obiekty trzykondygnacyjne (w tym z magazynowymi poddaszami) o zwartych bryłach, założone na planie prostokątów (około 18–22x11–12 m), murowane z cegły ceramicznej oraz o symetrycznie rozwiązanych elewacjach z elementami detalu architektonicznego.

Spichlerz w Wielinie z początku XX wieku ulokowany został bezpośrednio za dziedzińcem folwarczym przy drodze dojazdowej. Jest to budynek dwukondygnacyjny z magazynowym poddaszem, nakryty płaskim dachem dwuspadowym o 10-osiowych elewacjach ścian długich, zaakcentowanych pilastymi gzymsami międzykondygnacyjnymi oraz odcinkowymi łukami nadotworowymi.

Spichlerz w Chociminie wzniesiony został w 1938 roku. Usytuowano go wzdłuż wschodniego boku zabudowy podwórza folwarcznego. Budynek charakteryzuje się modernistyczną formą architektoniczną. To obiekt dwukondygnacyjny, nakryty wysokim dachem mansardowym (z dwoma, użytkowymi poziomami), o trzy- i czteroosiowych elewacjach, zaakcentowany ciągiem okien mansardy (w tym tzw. wole oka).

Spichlerz – magazyn w Naclawiu, pierwotnie ze stajnią koni roboczych, pochodzi z 4. ćwierci XIX wieku, nadbudowany w 1. ćwierci XX wieku i zmodernizowany po 1945 roku. W sensie formalnym był to budynek wielofunkcyjny (inwentarsko-magazynowy), trzykondygnacyjny (w tym dwie kondygnacje zajmował spichlerz), murowany z cegły ceramicznej, nakryty płaskim dachem dwuspadowym z wtórnie wyprowadzona konstrukcją wyciągów kubełkowych. Elewacje dzielone są lizenami, zwieńczone gzymsami kostkowymi, a otwory okienne ujęte odcinkowymi gzymsami.

Na uwagę zasługuje niewielki parterowy magazyn zbożowy w Komorowie, który wybudowano w latach 40. XX wieku. Budynek pełnił wówczas funkcję baraku dla jeńców wojennych pracujących w miejscowym majątku. Obiekt wzniesiono w konstrukcji szkieletowej, drewnianej, z ceglanyymi szczytami, nakryty płaskim dachem dwuspadowym.

Stodoły

Stodoły pełniły pierwotnie jeden z głównych elementów w kompozycji przestrzenno-użytkowej zespołów folwarcznych. Niestety na obszarze gminy Polanów zachowało się tylko kilka stodoł, które współcześnie zostały przebudowane na magazyny czy garaże. Są to budynki murowane, ceglane (w Krytnie z częścią ryglową), kilkunastoklepekowe, nakryte dachami dwuspadowymi, wzniesione w okresie od czwartej ćwierci XIX do drugiej ćwierci XX wieku.

Sześcioklepekowa (obecnie 4-klepekowa) stodoła w Komorowie, wybudowana została w latach 20. XX wieku. To budowla ceglana, tynkowana, o ścianach opiętych lizenami, nakryta płaskim dachem dwuspadowym, z wielkopłaszczyznowymi wrotami w ścianach zwieńczonymi nadprożami o łukach koszowych oraz z rytmicznie rozmieszczonymi szczelinowymi otworami wentylacyjnymi.

3.3 Budynki przemysłowe / zaplecza technicznego

Istotnym elementem zespołów folwarcznych były budynki przemysłowe (głównie gorzelnie) i zaplecza technicznego o małokubaturowych gabarytach, ale stanowiące ciekawy akcent w kompozycji przestrzennej. Budynki te charakteryzują się zróżnicowanymi formami architektonicznymi, adekwatnymi do funkcji obiektu.

Gorzelnie

Na badanym obszarze zachowało się kilka budynków gorzelnii, przy czym najciekawiej prezentują się obiekty w: Cetuniu (nieczynna) oraz Kościernicy i Świerczynie (czynne), o rozczłonkowanej bryle i typowym układzie mieszczącym określone pomieszczenia produkcyjne (aparatownię, fermentownię, kotłownię, magazyny) i biurowo-mieszkalne.

Cetuń– budynek został wzniesiony w drugiej połowie XIX wieku i przebudowany w latach 20. XX wieku. To obiekt jednobryłowy, dwukondygnacyjny, nakryty wysokim dachem dwuspadowym, założony na planie prostokąta. Ceglane ściany zostały częściowo otynkowane, zaakcentowane ryglowymi szczytami, o ozdobnie ukształtowanym szkielecie konstrukcyjnym. Na parterze oraz w przybudówkach znajdują się pomieszczenia produkcyjne, a na piętrze mieszkania.

Kościernica – budynek pochodzi z początku XX wieku i po licznych remontach i modernizacji jest obiektem o dwukondygnacyjnym korpusie, z parterowymi dobudówkami i wysokim (ceglanym) kominem. Wewnątrz gorzelnii znajdował się piec z 1918 roku.

Świerczyna – obiekt wybudowano w czwartej ćwierci XIX wieku. Odznacza się pierwotną formą architektoniczną i klasycznym układem wnętrza. Korpus dwuczłonowy, dwu- i trzykondygnacyjny, pod dachami dwuspadowymi, o wymiarach około 26x19 m, obudowany parterowymi przybudówkami, z przyległym od wschodu kominem. Elewacje ceglane, nietynkowane, dzielone gzymsami pilastymi, a okna zwieńczone odcinkowymi nadprożami.

B u d y n k i t e c h n i c z n e

W tej grupie budynków odnotowaliśmy obiekty wielofunkcyjne, kuźnie, wagi, trafostację i silosy. Na tym tle wyróżnia się wielofunkcyjny budynek gospodarczy w Kościernicy wzniesiony w 1934 roku, mieszczący wewnątrz liczne pomieszczenia warsztatowe (kuźnię, stolarnię, warsztat), magazynowo-garażowe (w tym z torami kolejki wąskotorowej) oraz historyczne wyposażenie (piec, zsypy do ziarna, koła pasowe). Jest to budynek parterowy, założony na planie prostokąta (56 x 16 m), z ryzalitem środkowym, parterowy, nakryty wysokim dachem mansardowym, ze składowym poddaszem. Ściany murowane, tynkowane, osadzone na kamiennym cokole. W ścianach zachowane wysokie otwory okienne i drzwiowe, a wrota zwieńczone zostały pełnołukowymi nadprożami.

Najciekawszą grupę stanowią kuźnie lokowane w głębi podwórza gospodarczego: Naclaw – budynek wzniesiony w 1863 roku z datownikiem i inicjałami właściciela [B S] w szczytach, murowany, tynkowany, z kolumnowym podcieniem, parterowy, nakryty dachem dwuspadowym; obecnie użytkowany jako remiza oraz Dadzewo – niewielki obiekt wybudowany w 1933 roku (datownik w szczycie), jednoniętrzny, z paleniskiem i okapem; elewacje przebudowane.

W osi wjazdów na podwórze, w sąsiedztwie bram, umieszczone były wagi (np. Naclaw, Świerczyna). Są to małe, jednoniętrzne budynki, wzniesione w latach 20. i 30. XX wieku, murowane, nakryte daszkami dwuspadowymi lub kopertowymi.

Od lat 20. XX wieku na obrzeżach podwórzy lokowano trafostacje (np. Gilewo, Naclaw, Rzeczyca Wielka). Są to budynki o wieżowych formach architektonicznych, ceglane, nakryte daszkami dwuspadowymi lub kopertowymi.

Sporadycznie zachowały się betonowe silosy na kiszonkę, wznoszone od lat 20. i 30. XX wieku, lokowane z boku podwórza, w sąsiedztwie dróg wjazdowych na dziedziniec (np. Cetuń, Chocimino).

3.4. Budynki mieszkalno-administracyjne

„R z ą d c ó w k i”

Dla osób zarządzających folwarkiem wznoszono odrębne budynki administracyjno-mieszkalne, które lokowano w obrębie podwórzy gospodarczych lub poza dziedzińcami. Praktycznie w każdym majątku oraz folwarku był dom administratora (dzierżawcy), potocznie nazywany „rządcówką”. Były to stosunkowo okazałe budynki, w których oprócz części mieszkalnej wydzielone były pomieszczenia biurowe i lokale dla praktykantów czy gości.

Na szczególną uwagę zasługują domy rządcy w Cetuniu, Świerczynie i Wietrznie, o okazałych formach architektonicznych, z elementami pierwotnego wystroju. W Cetuniu to obiekt wzniesiony w latach 10. XX wieku (Ryc. 8), ulokowany przy drodze wiejskiej (w osi wjazdu do pałacu). Budynek był murowany z cegły ceramicznej, z ryglową wystawką, nakryty dachem naczółkowym, z sześciosiową fasadą. W budynku mieściło się mieszkanie zarządcy, kancelaria, a na poddaszu pokoje dla praktykantów. W Świerczynie budynek wzniesiono na początku XX wieku. Posadowiono go w sąsiedztwie gorzelnii. Jest to obiekt murowany z cegły ceramicznej, nietynkowany, założony na planie prostokąta, parterowy, ze ścianką kolankową i wystawką dachową, o 8-osiowej fasadzie opiętej lizenami. Obiekt w Wietrznie wybudowano w latach 10. i 20. XX wieku. Usytuowano go przy wjeździe na podwórze gospodarcze. Jest to budynek murowany, parterowy, nakryty wysokim dachem mansardowym, o planie zbliżonym do kwadratu, z frontowym ryzalitem.

Z innych budynków administracyjno-mieszkalnych należy wymienić dom ogrodnika w Dadzewie (obecnie przebudowany) oraz dom leśniczego w Domachowie (murowany z ryglowymi szczytami, parterowy, z mieszkalnym poddaszem).

„C z w o r a k i”

Zabudowa mieszkalna dla robotników folwarcznych tworzyła zarówno w obrębie wsi, jak i zespołów folwarcznych, zwarte ciągi architektoniczno-przestrzenne o zbliżonych (a nawet jednakowych) kompozycjach architektonicznych, z elementami detalu i wystroju. Domy robotników folwarcznych wznoszono równoległe z inwestycjami gospodarczymi lub były one budowane (bądź modernizowane) z chwilą gospodarczej prosperity, a właściciele majątków dążyli do podniesienia poziomu życia pracowników. Głównym wyznacznikiem kształtującym architektoniczną formę tych domów, nazywanych potocznie „czworakami”, była ich funkcja zaakcentowana segmentowością, związaną z powtarzalnymi planami poszczególnych mieszkań.

Domy robotników folwarcznych są *de facto* budynkami wielorodzinnymi z kilkoma mieszkaniami. Na obszarze gminy Polanów odnotowano: „dwojaki” (np. Chocimino, Dadzewo, Garbno, Kościernica, Krąg, Rzeczyca Mała); „trojaki” (np. Kościernica); „czworaki” (np. Bukowo, Dadzewo, Domachowo, Naclaw) oraz „sześć- i ośmioraki” (np. Krąg, Naclaw, Świerczyna). W niektóre domach, oprócz części mieszkalnej, wydzielone były świetlice lub szkoły (np. Dadzewo). Najstarsze budynki zostały wzniesione w połowie XIX wieku (np. ryglowe dwojaki w Kościernicy), ale największą grupę stanowią obiekty wybudowane na początku XX wieku (np. Bukowo – Ryc. 9, Naclaw, Świerczyna) oraz w latach 30. XX wieku (np. Garbno, Naclaw, Rzeczyca Mała). Zabudowie mieszkalnej towarzyszą niewielkie budynki gospodarcze o jednorodnych (niewielkich) formach architektonicznych.

Budynki mieszkalne wzniesione są z cegły ceramicznej (w Kościernicy i Krągu z częścią ryglową – Ryc. 10). To obiekty parterowe, nakryte wysokimi dachami dwuspadowymi (w Garbnie, Krągu i Świerczynie dachy naczółkowe), z użytkowymi (w tym mieszkalnymi) poddaszami. Elewacje zaakcentowano ceglanymi gzymsami, obramieniami otworów okiennych i drzwiowych oraz elementami historycznej stolarki. W szczytach sporadycznie występują datowniki (np. Dadzewo, Garbno, Naclaw). Budynki założone są na planie regularnego prostokąta, o zróżnicowanych – w zależności od typu domu – wymiarach. W Chociminiu do „dwojaków” przylegają budynki gospodarcze tworząc jednorodną formę architektoniczną. Rozplanowanie wnętrza wykazuje dużą jednorodność co do liczby i wielkości pomieszczeń mieszkalnych. Z reguły są to dwa pokoje (izby), kuchnia, komora (obecnie łazienka) i sień–korytarz ze schodami na poddasze. Wnętrza budynków mają zwykle układ dwutraktowy, regularny, z przechodnimi pomieszczeniami. Wejścia umieszczone są w ścianach długich (w tym z podcieniami, np. Domachowo) oraz w szczytach (np. Garbno, Kościernica, Krąg).

Budynki mieszkalne są w większości użytkowane (zamieszkałe), zachowały pierwotną bryłę, formę architektoniczną oraz kształt dachu. W ostatnim okresie budynki te są modernizowane, szczególnie w zakresie wymiany pokrycia dachowego, „docieplania” elewacji i wymiany stolarki okiennej i drzwiowej (w tym z nowymi, większymi otworami), przez co dochodzi do dekompozycji pierwotnych elewacji i zacierania historycznego charakteru.

4. Detal i wystrój architektoniczny

Indywidualne cechy budynków folwarcznych tak gospodarczych, jak mieszkalnych podkreśla zastosowany (i zachowany) skromny wystrój architektoniczny, elementy snycerki

oraz stolarka okienna i drzwiowa. Kolorystyka nietynkowanych ścian odzwierciedla naturalne walory ceramicznego budulca, skonstrastowana została z kamiennymi cokołami, tynkowanymi płaszczyznami oraz elementami detalu architektonicznego (np. dom rządcy i gorzelnia w Świerczynie, spichlerz w Wielinie, „czworak” w Bukowie). Elewacje dzielone są lizenami, pilastymi gzymsami ceglanyymi (w szczytach schodkowymi), a większość otworów okiennych i drzwiowych ujętych jest opaskami z gzymsami. Na tym tle wyróżniają się obora w Krytnie i chlewnia w Rochowie, o kamiennych elewacjach, z ceglanyymi lub deskowymi poddaszami.

Na uwagę zasługuje dekoracyjne opracowanie szczytów lub wystawek przy zastosowaniu konstrukcji ryglowej (np. gorzelnia w Cetuniu, „czworaki” w Kościernicy) oraz blend, datowników, metalowych kotew. Datowniki (w tym z inicjałami) wykonane są z: metalu – np. kuźnia w Naclawiu [1863 B S], obora w Garbnie [1893 B S], stajnia w Domachowie [1899], jałownik w Garbnie [1927], „dwojak” w Garbnie [1935 M S] lub w tynku – np. „czworak” w Naclawiu [1929].

Elementy snycerki odnotowano w ozdobnie opracowanych końcach więźby dachowej (np. spichlerz w Wielinie), drewnianych wystawkach (np. „czworaki” w Krągu), deskowych ściankach kolankowych (np. obory w Domachowie i Wielinie).

Historyczna stolarka drzwiowa to przede wszystkim masywne, drewniane wrota, zawieszane na pasowych zawiasach, o łukowato wyprofilowanych skrzydłach, analogicznie jak nadproża. Okna w budynkach gospodarczych mają proste formy, o metalowej lub drewnianej konstrukcji. Na uwagę zasługują okna mansard w spichlerzach (np. Chocimino).

Zamiast zakończenia

Zespoły pofolwarczne, podobnie jak inne mienie państwowe, przechodzi obecnie trudny okres restrukturyzacji rolnictwa. Głównym problemem w zagospodarowaniu tych obiektów czy nieruchomości są przekształcenia własnościowe, zmiany profilu produkcji czy hodowli, a zwłaszcza bieżąca koniunktura w rolnictwie. Opuszczone i często zdewastowane budynki pofolwarczne stały się synonimem „popegeerowskiej biedy”, a winny być postrzegane jako ważny element dziedzictwa kulturowego na Pomorzu Zachodnim. Ratując zabytki dworsko-parkowe należy pamiętać o ich otoczeniu, którego integralnym elementem były i są zespoły zabudowy folwarcznej.

Bibliografia

Güter Adressbuch für die Provinz Pommern. 1898, [w:] *Landwirtschaftliche Güteradressbücher*. Leipzig: Varlang von Niekammer's Adressbüchern G.m.b.H.

Güter Adressbuch für die Provinz Pommern. 1928, [w:] *Landwirtschaftliche Güteradressbücher*. Leipzig: Varlang von Niekammer's Adressbüchern G.m.b.H.

Jarzewicz M. 1990. Budownictwo folwarczne jako problem historii sztuki, [w:] *Dwór polski w XIX wieku: zjawisko historyczne i kulturowe*, (red.) A. Gogut. Warszawa: Stowarzyszenie Historyków Sztuki.

Jarzewicz, M., 1996. *Majątki Wielkopolskie*. T. IV. Powiat Leszczyński. Muzeum Narodowe Rolnictwa i Przemysłu Rolno-Spożywczego. Szreniawa.

Kodym-Kozaczko G. 1993. Zespoły dworsko-pałacowo-folwarczne i ich wpływ na kompozycję krajobrazu wsi, [w:] *Aktywizacja obiektów i zespołów architektury zabytkowej*, Krajobraz i wieś : III Międzynarodowe Sympozjum pod honorowym patronatem Generalnego Konserwatora Zabytków mgr Tadeusza Zielniewicza, Pszczyna, 24-25 maja 1993, Pszczyna: s. 139-150.

Kodym-Kozaczko G. 2006. *System przestrzenny wielkopolskich zespołów rezydencjonalno-folwarcznych, zagrożenia i szanse*, Teka Komisji Arch. Urb. Stud. Krajobr. – OL PAN, 2006, 219-229 – (*czasopismo*)

Łęcki W., Nowacki H., Jakimowicz T. 1994. *Architektura niedostrzegana, Budownictwo folwarczne Wielkopolski*, Poznań: Muzeum Narodowe Rolnictwa i Przemysłu Rolno-Spożywczego w Szreniawie.

Stępiński W. 2000. Wieś pomorska w drugiej połowie XIX i na początku XX wieku, [w:] *Historia Pomorza*, t. IV, cz. 1, (red.) S. Salmanowicz, Toruń: Towarzystwo Naukowe, s. 137-365.

Tiedemann L. von 1898. *Das Landwirtschaftliche Bauwesen*, Hale a.S.

Witek W. 2006. Kilka uwag o architekturze folwarcznej na Pomorzu Zachodnim, [w:] *Zamki i rezydencje na Pomorzu*, (red.) M. Słomiński, E. Prync-Pommerencke, Z. Pawlicki. Szczecin: Wydawnictwo Zamek Książąt Pomorskich, 91–100.

Witek M.W. 2009. Charakterystyka budownictwa folwarcznego w gminie Gryfice. *Architektura niedoceniana, czy niedostrzegana*, [w:] *Trzebiatów – spotkania pomorskie 2008*, (red.) J. Kochanowska, Pruszcz Gdański – Trzebiatów: Wydawnictwo Trzebiatowski Ośrodek Kultury, s. 175-190.

(maszynopisy)

Engel G. 1976. Park przy pałacu w Cetuniu, gm. Polanów, Park przy pałacu Garbno, gm. Polanów, Szczecin: PKZ [maszynopis w archiwum ROBiDZ w Szczecinie].

Engel G. 1977. Ekspertyza ogólna dendrologiczno-techniczna parku w Kościenicy, Szczecin: PKZ [maszynopis w archiwum WUOZ, Delegatura w Koszalinie].

Jakimowicz T. 1956. Zamek w Krągu (woj. koszalińskie, pow. Sławno), Poznań-Szczecin: PKZ [maszynopis w archiwum ROBiDZ w Szczecinie].

Kępińska M. 1988. Katalog XIX-wiecznych dworów i pałaców woj. koszalińskiego, Gmina Polanów, Szczecin: PKZ [maszynopis w archiwum ROBiDZ w Szczecinie].

Szalewska E., Maciejewska E. Uciechowski T. 1975. Ewidencja parku w Bukowie, Ewidencja parku w Chocimlinie, Ewidencja parku w Domachowie, Ewidencja parku w Komorowie, Ewidencja parku w Krągu, Ewidencja parku w Krytnie, Ewidencja parku w Świerczynie, Ewidencja parku w Wielinie, Szczecin: PKZ [maszynopis w archiwum WUOZ, Delegatura w Koszalinie].

Winter J. 1974. Ekspertyza ogólna dendrologiczno-techniczna parku w Kościenicy, Szczecin: PKZ [maszynopis w archiwum WUOZ, Delegatura w Koszalinie].

Vorwerkkomplexe im landschaftlichen Kulturkreis der Gemeinde Polanów

Zusammenfassung

Residenz- und Gutshofkomplexe sind Merkmale der Kulturlandschaft der Dörfer Westpommerns. Jedoch stehe das Interesse an der Gutshofarchitektur im Schatten der wissenschaftlichen Untersuchungen. Man könnte annehmen, daß diese „Schattenarchitektur“ unterschätzt und im Gegensatz zu den Residenzkomplexen als „notwendiges Übel“ angesehen würde. Aber im Laufe der Zeit haben Gutsbesitzer mit viel Sorgfalt, Harmonie und Ästhetik die Höfe und Wirtschaftsgebäude geplant. Denn nur gut geführte Güter und Vorwerke konnten die benötigten Finanzen für den Bau ihrer Herrenhäuser, Paläste und Parkanlagen erarbeiten. In der Gemeinde Polanów befinden sich ca. 20 Gutshofkomplexe mit architektonisch wertvollen Herrenhäusern, Palästen T Schlössern und Parkanlagen. Diese Komplexe wurden meistens in Platz- (*Gerbin, Rösternitz, Vellin*) und Straßendörfern (*Buckow, Zetthun, Natzlaff*) geplant angelegt. Die Gutshöfe aus dem 19.Jh. z.B. in *Domachau* und *Wilhelmshof* hatten die Form einer kurzen Straße. Es waren Ritterlehen der pommerschen Familien z.B.: von Podewils (*Krangen, Kösternitz, Schwarzin*), von Glasenapp (*Gerbin, Vettrin*), von Lettow (*Gutzmin, Natzlaff, Rochow*).

Die Bauart früherer Gutshöfe bildet in der Regel eine geschlossene Architektur mit durchdachten räumlichen und rundblickartigen Kompositionen. Die Hauptrichtung in der Komposition des Baues der Wirtschaftshöfe war die Funktion der Gebäude und das Profil der Wirtschaft. Die verschiedenen Gebäude charakterisieren sich durch unterschiedliche architektonische Formen, angewandter Dekoration, harmonischer Gruppen- oder Einzelmerkmale, manchmal weniger wertvoll.

In den Pollnower Komplexen dominieren 2 Typen räumlicher Kompositionen: 1) geschlossen geometrisch, mit Herrenhaus und Park, mit Wohnkolonien an der Zufahrtsstraße (*Bosens, Buckow, Gutzmin, Rochow*); 2) geometrische in Hufeisenform, offen von der Straßenseite (*Domachau, Kritten, Schwarzin*) mit Arbeiterhäusern an der Dorfstraße. Im Gutshofbauwesen notieren wir Objekte aus der Hälfte des 19.Jh. bis 2. Viertel des 20.Jh., gemauert (Ziegel od. Stein + Ziegel), mit regulären Kompositionen der Fassade, einfache architektonische Dekoration wie Gesims, Bänder und Lisene, in den Giebeln oft Datum des Errichtens und Initialen des Bauherrns. Diese Gebäude zeugen von solider Kenntnis des Bauhandwerks, der Nutzung des natürlichen Bau-Materials, sorgfältigem Detail und richtigem Gebrauch baufachlicher Literatur.

In Guts- oder Vorwerkshöfen treten wieder 2 Gruppen von Gebäuden auf:

1) für lebendes Inventar (Kuh-, Schweine-, Pferdeställe); 2) Magazine (Scheunen, Speicher, Werkstätten). An den Dorfstraßen befanden sich Wohnhäuser für 2 oder 4 Arbeiterfamilien. Auf großen Gütern gab es Brennereien, Stärkesiedereien, Trockenanlagen, Schmieden, Wagenschuppen, Schreinereien, Wachhäuser. Besondere Beachtung verdienen *Zetthun, Gerbin, Kritten, Natzlaff, Gutzmin, Reetz* und *Vellin*, die Schmiede in *Natzlaff* (1865), die Arbeiterhäuser in *Buckow* (20.Jh), das Magazin + Werkstatt in *Kösternitz* (1934).

Nach 1945 wurden die Güter verstaatlicht, viele wurden durch geopolitische Änderungen geteilt(z.B. *Zetthun, Kummerow, Kritten*) oder modernisiert wie *Vettrin*, auch zerstört wie *Klein Reetz*. Das größte Problem ist aber die gänzlich andere Bewirtschaftung, nicht geklärte Eigentumsverhältnisse und die aktuelle Konjunktur. Viele Objekte sind verlassen, dekapitalisiert und devastiert. Hier wären neue Verfahren, neue Anwendung, vielleicht nicht landwirtschaftliche Nutzung, angebracht Neue Investoren müssten rechtliche Gewissheiten bekommen. Vielleicht würde die Revitalisierung der Gutskomplexe eine lokale Änderung der gesellschaftlichen wirtschaftlichen Probleme lösen können.